

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

POSTMODERN MÜLAHAZALAR-I

POSTMODERN IDEAS-I

Yazar

Seher İLASLAN

*Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
e-mail: seherilaslano606@gmail.com*

ORCID NO: 0000-0002-9288-8187

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 10 Temmuz 2022

Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

*İlaslan, S. (2022). Postmodern Mülâhazalar-I. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi, 2 (1), s.23-34.*

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

Öz

1870'lerde yeni yeni duyulmaya başlanan "postmodern" kavramı 1970'li yılların sonuna doğru önemli bir izlek haline gelir. Lakin bir sorunsal olmaktan hâlâ kurtulamamış bu söylem üzerine Foucault, Deleuze, Guattari, Baudrillard, Lyotard, Jameson, Laclau, Mouffe gibi postmodern çatı altında anılan isimler yanında Chapman, Toynbee, Rosenberg, Anderson, Bell, Sontag, Fiedler, Hassan, Habermas, Barthes, Heidegger, Best, Kellner, Ecevit, Şahiner, Özbek, Emre, Bingöl ve Gürkan gibi pek çok bilim, kültür, sanat araştırmacısı da postmodern söylemi çözümlüyor aydınlatma çabası gösterir. Postmodernizmin ne'liği, nedir'liği üzerine yapılan pek çok araştırmaya karşın çağın içinde bulunduğu karmaşık sarmal, bu kafa karıştırıcı karmaşık sorunsalın net bir söyleme kavuşmasına izin verecek gibi değildir. Belki de Lyotard'ın "Gerçi ne olduğunu anlamaya çalışıyorum ama bilmiyorum. Bu konudaki tartışma daha yeni başlıyor. Tıpkı aydınlanma ile olduğu gibi. Tartışma konu başlamadan bitecek." sözlerinde vurguladığı gibi insanlığın raflarında anlaşılmadan kapatılmış bir dosya olarak kalacaktır. Fakat Lyotard'ın bu olası teorisine karşın bu çalışmanın amacı da postmodern sahaya hizmet sunmuş bazı bilim, kültür ve sanat araştırmacılarının fikirlerinden hareketle kavramın tarihi ve kültürel evriş sürecini irdelemek ve postmodern çağ olarak adlandırılan çağda ortaya çıkan sorun ve olgulara vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, postmodernizmin tarihi ve kültürel evriş, bazı postmodern mülâhazalar, sorunlar ve olgular

Abstract

The concept of "postmodern" which was just beginning to be known in the 1870s, became a crucial theme towards the end of the 1970s. However, as a discourse that could not still set itself free from being a problematic, not only the names mentioned under the postmodern roof such as Foucault, Deleuze, Guattari, Baudrillard, Lyotard, Jameson, Laclau, Mouffe, Chapman, Toynbee, Rosenberg, Anderson, Bell, Sontag, Fiedler, Hassan, Habermas, Barthes but also many researchers in the field of science, culture and art such as Heidegger, Best, Kellner, Ecevit, Şahiner, Özbek, Emre, Bingöl and Gürkan tried to analyze and enlighten the postmodern discourse. Despite many researches on what postmodernism is and what it is, the complex spiral of the era did not appear to allow this confusing complex problematic to have a clear discourse. Perhaps as Lyotard emphasized in his words, "I'm trying to figure out what it is, but I don't know. The debate on this issue is just getting started. Just like with enlightenment. The discussion will end before the topic begins." it will remain as a closed file on the shelves of humanity without being understood. However, despite Lyotard's possible theory, the aim of the current study is to examine the historical and cultural evolution of the concept based on the ideas of some science, culture and art researchers who have served the postmodern field, and to emphasize the problems and phenomena that emerged in the era called the postmodern age.

Keywords: Postmodernism, the historical and cultural evolution of postmodernism, some postmodern ideas, problems and phenomena

Giriş

“Kısacası postmodern dünya insana ya hep ya hiç demektir. İhtimaller rasyonel bir şekilde düşünüldüğünde, insanın çoktan yakasına yapışmış olan toplumsal çılgınlıklarla yüz yüze geleceğinden korkmamak elde değil.” Bernard Rosenberg

Üretileri ile insana yarar sağlayarak konforlu bir yaşam sunan modern çağda, özgürleşen insanın kendine yeter hale gelmesi bireyselleşme ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşma olgularını da beraberinde getirir. Kendi doğasından kopan bireyin içine düştüğü boşluklar, doyumsuzluklar, can sıkıntıları sahip olduğu maddi zenginliklerle giderilemeyince, bu boşlukları doldurmak için tüketim eylemi kamçılanmaya başlanır. (Özbek, 2013: 9-10) “*Canlıların her türü ve her türün her tipi kısa ömrü boyunca kendini ayakta tutmak çabasıyla biyosferi etkilemekte ve değiştirmektedir. Bununla birlikte, insangillerden önceki hiçbir tür hiçbir şekilde biyosfere hükmetme veya onu yıkma gücüne sahip olmamıştı. Oysa bir insangiller bir taşı kullanışlı bir alet haline getirmek niyetiyle yonttuğunda, belki de iki milyon yıl önce gördüğü bu iş, primat memelilerin insangiller familyasından bir cinsin bir türünün, bir gün, biyosferi sadece etkileyip değişimle kalmayıp biyosferin onun ocağına düşmesini de kesinleştirmişti.*” (2021: 61) diyen Arnold Toynbee’nin buradaki yaklaşımları, bu çalışmada üzerinde durulacak “postmodern” çağ yapılanması bağlamında da önemli ayrıntılar içerir.

Modern çağın biri sevimli yani insanın yaşam kalitesini yükselten, diğeri ise sevimsiz insan yaşamını tehdit eden ikinci yüzünün sebebiyet verdiği geçici doyular daha fazla boşluk ve acı üretirken bundan rahatsız olan aydınlar, düşünürler ve sanat çevrelerinin çağı sorgulayan sanatsal ürünler ortaya koyma çabası ile meydana çıkan yeni tip eserlerdeki farklı anlayışlar, farklı bakışlar, farklı tarzlar dikkat çekmeye ve kendinden söz ettirmeye başlar. (Özbek, 2013: 10) Jean-François Lyotard’ın; çağın meta-söyleminin, tinin diyalektiğinin, anlamın hermenütüğünün, usyürüten ya da çalışan öznenin özgürleşmesinin, zenginliğin yayılması gibi şu ya da bu büyük anlatıya başvurmanın, kendini haklı çıkarmak için buna gönderme yapan bilimin “modern” olarak adlandırıldığı (2019: 7) tanımındaki olgulara karşıt bir tavır geliştirilmeye başlanır. Modern kuralların dışladığı değerleri de ele alarak modernist düzen ve kuralcılığa karşı gelen, modern karşıtı bu duruşun adına “postmodern” anlayış denir. Ele aldığı meseleyi bu kural dışı üslup ile sanatsal anlatıya dönüştüren kişi ise postmodern sanatçıdır.

Yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki bir tavır olarak da görülebilecek olan postmodern çağ yapıtları, tüketiciyi de yaratıcılık sürecine katarak tepkiye ortak eder. Bu bağlamda daha önceki çağlarla bir hesaplaşma olarak da görülebilecek postmodern çağ, yok olmaya yüz tutmuş yaşamın temel dinamiklerini canlı tutma çabası; hırsı, açgözlülüğü kamçılaman modern çağın olumsuz etkilerinden kurtulma, kaostan, kargaşadan ve savaşlardan bıkmış insanlara kalıcı barış ortamları sunma arayışı olarak (Özbek, 2013: 7-8) da yorumlanabilir. Yıldız Ecevit’e göreyse postmodern dönem; geleneksel/modernist değer hiyerarşisinin her zaman ikinci plana ittiği düşüncelerin/yaklaşımların/grupların hiçbir aşağılık duygusuna kapılmadan modern olanla aynı kulvarda yan yana getirildiği; papyonla blucin pantolonun birlikte giyildiği bir dönemin adıdır. Ecevit’in, postmodernizmde tüm değerler bir hiyerarşi olmaksızın bir arada/yan yana varlık gösterir (2016: 59-60) tespitinden hareketle

kavramı, papyonla blucinin birlikte giyilmesi örneği üzerinde somutlaştırılarak anlaşılır kılınmaya çalışması oldukça etkili bir pratiktir.

Politik ekonomi sistemi adlı bir görüş ileri süren Baudrillard'a göre ise bu sistem, bir nesnelere sistemi ve rasyonelleşmiş özneler üretirken nesnelere ve ihtiyaçları rasyonelleştirir. Bir farklılık ve marjinler (siyahlar, kadınlar, homoseksüeller...) politikasını savunan Baudrillard'ın bu farklılıklar ve marjinler politikası o dönemin Fransa'sında Foucault, Lyotard, Deleuze, Guattari ve öbürlerince savunulan mikropolitikayla da bağlantılıdır. Bu savunuya göre mikropolitika, gündelik hayat pratikleri üzerinde odaklanacak ve yeni bir toplumun önkoşullarını sağlayarak bireyleri toplumsal baskıdan ve tahakkümden kurtaracak olan hayat üslubu, söylem, bedenler, cinsellik, iletişim gibi gündelik hayat pratiklerinde yapılacak bir devrimi içerecektir. Fakat radikal politikanın temeli olarak arzunun zincirlerinden boşalmasını savunmasına karşın Baudrillard, bu konuda asla Lyotard, Deleuze ya da Guattari kadar ileri gitmeyecektir. (Best ve Kellner, 2016: 167-169)

Düşüncelerini sistemleştirirken dilbilim, antropoloji, siyaset felsefesi ve psikoloji gibi birçok çağdaş disiplinden faydalanan Gilles Deleuze'u anlamının güzümüz modern dünyasını da anlamak bağlamında önem taşıdığı ifade eden Hasan Gürkan'a göre ise Deleuze; özneyi, imgeleri, olguları ve modern dünyanın bizlere aşladığı birtakım kavramları sorgulayarak onları yapısökümüne uğratmış; modern dünyayı modernliğin kavramlarıyla açıklamak yerine yeni bir kavram dünyası yaratmıştır. Deleuze'un kavramları alışlagelenden farklı şekilde ele almasının, modern dünyanın temsillerinin ve verili olanın iflası anlamına geldiğini; modern dünyanın ve tarihin, çeşitli üst-anlatılarla açıklanamayacağını gösteren Deleuze'un, bu doğrultuda ne standart bir özne (birey) ne standart bir tarih ne de standart bir toplum varlığından söz edilebileceğine vurgu yaptığını ifade eden Gürkan, ona göre gerçek tarihin, arzunun ürettiği tarih olduğunu (2013: 131) vurgular.

Baudrillard'ın "zincirinden boşalan arzu olarak tasvir ettiği "Teknoloji tarihinde, 70.000/40.000 yıl önce patlak veren Üst Paleolitik Devrim çığır açıcıydı. O zamandan bugüne kadar her türlü aletle ilgili iyileştirmeler ivme kazanmıştır. Gerçi yerel ve geçici duraklamalar hatta kötüleşmeler de meydana gelmiştir ama teknoloji tarihinin bu son çağı boyunca başlıca eğilim ivme kazanma olmuştur." (2021: 62) diyen Toynbee'nin ise bu tespitlerinde odaklanılacak en önemli "mim" in "hız" kavramı olduğu vurgulanabilecekken; yine bu bağlamda postmodern çağın, üretim hızı hat safaya varmış insanın, var ettiği hızı yetiştirme çabası ile yaşam ivmesi her geçen gün daha da artan bir "mimetik"ler çağı yarattığı da söylenebilir.

Postmodernizmin Tarihi ve Kültürel Gelişimi Üzerine

Akımı gerek adı gerekse içeriği bakımından "dünya koşullarındaki genel bir değişim" olarak ele alan ilk kitap Jean François Lyotard'ın *La Condition Postmoderne (Postmodern Durum)* adlı eseridir. Modernizm sonrası veya ötesi anlamına gelen süreci "postmodern durum" olarak tanımlayan Lyotard, kitabında doğa bilimlerinin bilgikuramsal akıbeti ve modernlik-postmodernlik sorunsalı üzerinde durmasına karşın, postmodernizm konusunda sınırlı bile denemeyecek kadar az bilgi ile kaleme aldığı bu kitabın aslında Quebec Hükümeti'ne bağlı Üniversiteler Konseyi Başkanı'nın talebi

¹ *mim*: Biten bir yazının altına konulan işaret. bkz., kelimem.gen.tr; *mim koymak*: unutulmaması için işaret koymak, önemli bularak üstünde ısrarlı bir biçimde durmak. bkz., nedirara.com, googleweblight.com

² *mimetizm*: Bazı canlıların çevrelerinin renk ve şekillerini geçici veya kalıcı olarak almaları hali. bkz., www.nisanyansozluk.com

üzerine belli bir durum gereği “toplumlar post-endüstriyel çağa, kültürler postmodern çağa girerken bilginin de statü değiştirdiği” hipotezi üzerine yazılarak söz konusu kuruma sunulan bir rapordan (2019: 9) doğduğunu ifade eder. Postmodernizmin doğuşunu derin bir paradigma olarak görüp konuyu epistemolojik bir yaklaşımla ele almasına karşın *Lotta Poetica* dergisinde yayımlanan bir söyleşisinde “*Hikâyeler uydurdum, asla okumadığım birtakım kitaplara göndermede bulundum, belli ki insanlar çok etkilenmiş, oysa bu biraz parodiydi... La Condition Postmoderne, kuşkusuz en kötü kitabımdır, gerçi hepsi kötü, ama o en kötüsü.*” (Anderson, 2016: 42-43) itirafından da kaçınmaz.

Liotard’ın 1979’da yayımlanan bu eserinde “*en gelişmiş (ileri) toplumlarda bilginin durumu*” olarak adlandırdığı “*postmodern*” sözcüğünün, Amerika kıtasında toplumbilimci ve eleştirmenlerin kaleminde geniş ölçüde kullanıldığı ve XIX. yüzyıl sonundan itibaren bilim, edebiyat ve sanatta oyunun kurallarını etkilemiş olan dönüşümlerden sonra kültürün içine düştüğü yeni hali gösterdiği (2019: 7) vurgulanır. Konuyu bilgi felsefesi çerçevesinde düşünen Lyotard “postmodern durum”un öncelikle bilginin statüsündeki bir değişme olduğunu dile getirerek buna bağlı bir dizi tematik tartışmaya girer. Bilginin statüsündeki değişimin bütün dünyayı ve dünyayı anlama tarzlarımızı saran bir değişime nasıl vardığını temel uğraklarına yakından bakarak gösterir. Yalnızca modernist anlatının eleştirisini yapmakla kalmadığı bu kitabında yeni bir kavramsal alanı da icat etmiş olur. (2019) İçinde bulunduğumuz modern ve postmodern tesir altındaki çağlarda gücü elinde tutanlar tarafından “*hayatınız gücün artırılmasına adanmış bulunuyor*” tespitinde bulunan Lyotard, bu durumun “*İşgörür, yani aranızda ölçüştürülebilir olun ya da yok olun.*” manasını taşıdığını ifade eder. İşgörülüğün ölçütünün teknolojik bir şey olduğunu, bilgisel ve ahlaki doğru üstüne hüküm vermek için elverişli olmadığını, buluşların ise her zaman fikir ve duygu ayrıcalığı içinde gerçekleştiğini vurgulayan Lyotard, postmodern bilginin iktidarların aleti olmakla kalmayıp farklılıklara karşı duyarlılığı keskinleştirerek ortak ölçüye vurulamayanı kaldırma yeteneğini kuvvetlendirdiği (2019: 8-9) tezine dikkat çeker.

1970’li yılların sonuna doğru önemli bir izlek haline gelen kafa karıştırıcı ve alacalı bulacalı buldukları postmodern söylemi açıklığa kavuşturmak ve aydınlatmak için Steven Best ve Douglas Kellner, *Postmodern Teori* adlı eserlerinin birinci bölümünde terimin tarihçesine, ilk kullanımlarına ve sürtüşmeli anlamlarına ışık tutmak için “*Postmodernin Arkeolojisi*” adlı bir yazı kaleme alırlar. Bu yazıda, bir İngiliz ressam John Walkins Chapman’ın 1870 yılı civarında, Fransız izlenimci resminden daha modern ve avangart olduğu iddia edilen resim türünü tarif etmek üzere “postmodern resim”den söz ettiğini vurgulayan Best ve Kellner, batı medeniyetinin 1875 civarından itibaren Toynbee’nin “postmodern çağ” olarak adlandırdığı yeni bir geçiş dönemine girdiği bilgisini aktarır. Savaşlar, toplumsal kargaşa ve devrim tarafından karakterize edilmiş bir dönem olarak dramatik bir değişimi ve modern çağdan kopuşu ifade eden bu dönemi, bir anarşi ve total görecelikçilik çağı olarak betimleyen Toynbee, postmodern öncesi modern dönemi toplumsal istikrar, rasyonalizm ve ilerlemenin damgasını taşıyan tipik bir orta sınıf burjuva çağı olarak nitelerken, postmodern çağı ise bunun tam tersi, rasyonalizmin ve Aydınlanma Ethosu’nun (kendine özgü ruh hali) çöküşü tarafından damgalanan bir “Sorunlar Dönemi” olarak açıklar. Sahaya sunduğu bu hizmetlere karşın ne var ki sistematik bir yeni postmodern çağ teorisi geliştirdiği söylenemeyen Toynbee’nin yazdığı senaryo bazı açılardan çağındaki toplumsal ve kültürel nihilizmi teşhis eden Nietzsche’nin *Will to Power*’ını (Güç İstenci) ve Spengler’in *Decline of the West*’ini (Batı’nın Çöküşü) anımsatır. Bu düşünürlerin hepsi de modern çağın hızla sona ermekte olduğunu

düşünmüşler ve bunu yerleşik geleneksel değerler, kuramlar ve hayat biçimleri açısından bir felaket (2016: 21-23) olarak yorumlamışlardır.

Guy Debord, *Gösteri Toplumu* adlı eserinde iktisadi bolluk döneminde toplumsal emeğin yoğunlaşmış sonucunun görünür hale gelerek bütün gerçekliğin artık kendi ürünü olan görünüşe boyun eğdiğini (2020: 54) söyler. Antikçağdan günümüze, zaman kavramından mekân kavramına, şehircilikten turizme ve kültürel tüketim soytarılığına kadar her alana uzanan gösteri toplumunun labirentleri arasındaki yolculuğun sonunda dünyanın yeniden tek bir pazar haline geldiği ve tüketicinin metanın egemen özgürlüğüne dinsel bir sevgi duyarak, malın aşkınlığına kendini mistik bir biçimde teslim ettiğinin görülebileceğine (2020: 64) vurgu yapar. *Postmodernizm ve Alımlama Estetiği* adlı eserinde “Zaman hem yaratıyor, hem eskitiyor, hem de yok ediyor; modern çağ üretimi hemen her alanda insanlığa büyük yararlar sağladı, yaşam kalitesi yükseldi, teknolojik gelişmeler sayesinde konforlu bir yaşama ulaştı.” diyen Yılmaz Özbek ise bu gelişmelerle birlikte bireyselleşen bireyin kendi ayakları üzerinde durarak kendine yeter hale gelmesine karşın insani iletişiminin yara aldığı; bastırılan duygular ve tutkuların büyük bir yabancılaşma olgusunu doğururken sahip olduğu maddi zenginliklerin insanı mutlu etmeye yetmediği (2013: 9) olgularına değinir.

Postmodern sahada pek çok tarihsel-sosyolojik kavramın 1950’li yıllarda ABD’de çeşitli disiplinler içerisinde ortaya çıktığını ifade eden Best ve Kellner, kültür tarihçisi Bernard Rosenberg’in postmodern terimini “*kitle toplumundaki yeni hayat koşullarını betimlemek*” için kullandığını ifade eder. Rosenberg, yeni postmodern dünyanın muğlak, vaatkâr ve tehditkâr görünümünden “*Kısacası postmodern dünya insana ya hep ya hiç demektedir. İhtimaller rasyonel bir şekilde düşünüldüğünde, insanın çoktan yakasına yapışmış olan toplumsal çılgınlıklarla yüz yüze geleceğinden korkmamak elde değil.*” (2016: 24) sonucunu çıkarır. O halde eldeki bu veriler doğrultusunda XX. yüzyıl ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda yaşanan tarihi olaylarla birlikte, bilimsel ve teknik alanlardaki hızlı değişimlerin kişisel ve toplumsal hayat yanında küresel ekonomiye de tesir ettiği ve böylelikle metropol bir alışveriş merkezine dönüştürülen dünyanın, sarsıla sarsıla ilerleyen bir trene (ç)evrildiği söylenebilir.

Postmodern sahada çalışma yapan ilk önemli isimlerden olan Toynbee’nin 1934’te yayımlanan *Study of History* adlı kitabından hareketle önemli tespitlerde bulunan Perry Anderson, Toynbee’nin kitabının ilk cildinde Batı tarihini etkileyen iki güçlü olgu “sanayileşme ve milliyetçilik”ten bahsederken bu eğilimler arasındaki çekişme sonucu patlak veren I. Dünya Savaşı’yla artık ulusal iktidarların kendi kendine yetmediği yeni bir çağa girildiğini ifade eder. Toynbee’nin on beş yıl aradan sonra yeniden yayın dünyasına döndüğünü belirten Anderson, II. Dünya Savaşı’nın Toynbee’nin milliyetçiliğe karşı beslediği düşmanlığı ve sanayileşmeye karşı kuşkulu yaklaşımını doğruladığını belirtir. Toynbee’nin kitabının 1954’te basılan sekizinci cildinde Fransa-Prusya Savaşı ile açılan çağı “postmodern çağ” olarak adlandırdığını vurgulayarak “*Batı cemaatlerinin toplumdaki egemen öge olmaya yetecek kadar kalabalık ve güçlü bir burjuvazi yaratmayı başardıkları andan itibaren ‘modern’ oldukları*” yönündeki izahının biraz kesinlikten uzak olduğuna ve postmodern çağda “*sanayi işçi sınıfının ortaya çıkması ve Batı dışındaki entelijansiyaların, modernliğin surlarına vakıf olup bunları Batı’ya karşı kullanma yönündeki çabaları*” olarak adlandırılan iki önemli olgunun çağa damgasını vurduğuna dikkat çeker. Kırk yıl sonra üçüncü bir -bu kez nükleer- savaş olasılığıyla karşı karşıya kalan Toynbee’nin, insanlığın gelişiminin aşamalarını yeniden yazarken yola çıktığı uygarlık kategorisinin geçerliliğini yitirdiğine karar verdiğine “*teknolojiye verdiği sınırsız öncelikle Batı uygarlığının evrenselleştiği ve bu evrenselliğin toptan bir yıkımdan başka*

bir şey vaat etmediği”ne (2016: 11-13) değindiğine vurgu yapar. Bu bağlamda Nietzsche'nin “Bütün ‘iyi’ şeylerin altında ne çok kan ve vahşet yatıyor.” (Eagleton, 2016: 138) sözü de insanlığın ilerleme adına içine düştüğü bu paradoksu özetler gibidir.

Sosyolog Daniel Bell ise modern çağın sona ermekte olduğunu ve şimdi artık insanlığın gelecek açısından temel seçimler yapma sorunuyla yüz yüze kaldığını belirten izleği ele alırken postmodern çağı “içgüdüünün, dürtülerin ve istencin (will) zincirlerinden boşalması” olarak yorumlar. (2016: 32) Kültürel modernizmin hedonizmi, toplumsal özdeşleşme ve itaat eksikliğini, narsizmi, statü ve başarı uğrunda rekabete girmeye boş verme fikrini kalıcılaştırdığını iddia eder. (2016: 33) Aynı doğrultudaki bu fikirlerin tersine Susan Sontag (1972), Leslie Fiedler (1971) ve İhab Hassan (1971) gibi düşünürler ise “postmodern kültürün, modernizmin ve modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişme olduğu”nu savunurlar. Sontag, kültür ve sanatta içerik, anlam ve düzene duyulan rasyonalist ihtiyaca meydan okuyan bu yeni duyarlılığın ortaya çıkışını, hayatın içindeki bayat uzlaşımardan ve pratiklerden koparak hayata yeni bir tazelik verdiğini savunduğu yaklaşımı ile selamlayarak (2016: 28-30) ortama pozitif bir bakış açısı sunar. Anderson ise Hassan'ın; *edebî bir değişim biçimi olarak postmodernizmi gerek kendinden önceki kübizm, fütürizm, dadaizm, sürrealizm gibi avant-garde akımlardan, gerekse modernizmden ayırt etmenin mümkün olduğuna; ne modernizm gibi olimpiyen ve tarafsız ne de sayılan diğer akımlar gibi bohem ve isyankâr olan postmodernizmin, sanat ile toplum arasında farklı türden bir uzlaşma önerdiğine* vurgu yaptığını belirtir. Siyasetten uzak durmanın neredeyse olanaksız olduğunu ifade eden Anderson, bu farklılığın ne olduğu sorgulandığında ise Hassan'ın bu soruya “*ideolojik saldırılardan, dinsel ya da laik dogmatiklerin saldırganlığından hiç mi hiç hoşlanmadığı; siyasetin hem sanat hem de yaşam karşısındaki tarzımızda belirleyici olma tehlikesinden dolayı siyasete karşı mesafeli durduğu*” sözleri ile yanıt verdiğini ifade ederek bazı eleştirmen düşünürleri ise “*ideolojinin demir boyunduruğu*” altına girmekle itham ettiğini vurgular. Hassan'ın postmodern yaklaşımlarının birçok bakımdan öncü nitelikte görüşler taşıdığı ve bu kavramı bütün bir sanat alanını kapsayacak şekilde genişletip yaygın biçimde kabul gören ayrımlara dikkat çekerek kullanan ilk kişinin de Hassan olduğu (2016: 32-33) tespitinde bulunur. 1971'de postmodernizm kavramını kullandığında bu çizgiyi görsel sanatlar, müzik, teknoloji ve daha kapsamlı olarak her türlü duyarlılık ve geniş bir eğilimler dizisi içine aldığını ifade eden Anderson, yine Hassan'ın konu ile ilgili yaptığı bir incelemede; Spaceship Earth, Küresel Köy, tarihsel kurmaca, happening, rasgele yazı, parodik gösterişlilik geçicilik, medium'lararasılığa kadar bütün bu öğelerin modernizmin ‘yüksek’ hakikatlerini alaya alarak alt üst eden “*ruhun anarşileri*” adı altında bir araya geldiğini (2016: 30-31) ifade eder.

Postmodern Durum adlı eserinde teknolojik dönüşümlerin (süreç ve ürün olarak) bilgi üzerindeki etkilerinin oldukça derin olacağı öngörüsünde bulunan Lyotard, bu genel dönüşüm içinde bilgi sürecinin bunlardan iki belli başlı işlev (araştırılma ve iletilme) yönünden etkilenmiş olduğunun görüleceğini belirtir. Yani bilginin mahiyetinin hiç değişmeden olduğu gibi kalamayacağını (2019: 12-13) vurgulayan Lyotard, eldeki bilgi stoğunda çevrilebilir olmayan tüm öğelerin bırakılarak, yeni araştırmalar doğrultusunda elde edilecek sonuçların makine diline çevrilebileceği koşuluna tabi olacağından ve söz konusu çevirmen makineler üstüne yapılan araştırmaların yaşadığı dönemde hayli ilerlediğinden (2019: 14) söz eder. Bilginin tedarikçileri ile kullanıcılarının bilgiyle ilişkisinin, ticari metaların üreticileriyle tüketicilerinin onlarla ilişkisinde görülen aynı biçime, yani piyasa değeri biçimine bürünmeye doğru gittiğini, başka bir deyişle bilginin de artık satılmak için üretilerek yeni bir üretimde değerlendirilmek için kullanıldığını ve

böylelikle kendisi için bir amaç olmaktan çıkıp kullanım değerini yitirdiğini (2019: 14-15) belirtir. Ulaş Bingöl'ün postmodernizm bağlamında ele alıp incelediği şiirlerde göze çarpan biçimsel aktarımlar da, bu tespitleri somut hâle getirir niteliktedir. Çağın, sanat eserleri aracılığı ile de yüzleşilen bu önemli sorunsalın şiir sanatına da çeşitli yöntemlerle (deneysel dil, dil dışı unsurların kullanımı vs.) aktarılması ile dilin bir tür oyun alanı ve bulmacaya dönüştüğünü ifade eden Bingöl, okuyucunun bu bulmacayı çözebilmesine yardımcı olmak için eserinde örnek metin incelemelerine de yer verir. Postmodern dönem şairlerinin kendilerini veya ele aldıkları konuyu, problemi, dış evreni doğrudan anlatmak yerine, oluşturdukları ilgi çekici kompozisyonlarla aktarmaya çalışmaları, elektronik/dijital teknolojinin şairler üzerlerinde bıraktığı tesire de (2021: 16-17) vurgular içerir.

Çağımızın bunalımlı insanının karmaşık ruh hali, elbette ki onun ürettiklerine de yansiyacaktır (2013: 46) diyen Özbek ise çağdaş sanat algısının estetik bir zenginliği hedeflemekten çok tüketiciyi sorgulamaya, düşünmeye sevk edecek bir oluşumun peşine düşmek sureti ile estetik bir zenginlik sunma amacının ötesine geçtiğini ifade eder. Karmaşık bir ruh hali taşıyan kafası karışık insanın postmodern çağda ortaya koyduğu eserler yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki, bir tavır niteliği alırken, postmodern yapıtlar tüketiciyi de yaratıcılık sürecine katarak tepkiye ortak eder ve estetik büyüü, beğeniyi beslemekten çok insanda yaratıcı, üretici gücü harekete geçirip onu dinamik hale getirir, uyutmaz. Uyanık tutarak var olan kuralları, kurumları, anlayışları sorgular. Bireye belli bir sonuca ulaşmayı dayatmak yerine, eleştirel düşünme ve irdeleme (2013) yeteneği edindirmeye çalışır.

Sanatta Postmodern Kırımlar adlı eserinde, artık hızına yetişilmekte zorlanılan teknolojik çağda, enformasyonun bedensel olarak deneyimlenmesinin azalması nedeni ile beden ile bilgisayar gövdelerinin birbirinden ayrıldığını; bilgisayarın neredeyse dünyayı tümüyle taklit etme kapasitesine erişirilerek bedenle kurduğu ilintiye de uzamsal boyuta taşıdığını ifade eden Rifat Şahiner, bu esrik ve şeffaflaştırılmış oyuna eğlendirici bir müdahalenin yeterli olduğunu söylerken postmodern üslubu tanımlar ve dijital teknolojinin enformatik alana müdahil olması ile orijinal ve otantik olanın yerini görsel yaratıcılığın aldığı vurgular. İçinde bulunulan atmosferi ise Barthes'in *Müellif'in Ölümü* eserinden hareketle *sahibi belirsizleşen anonim formlar* ve *Baudrillard'ın hiçbir şeyin metaforu olmadığını söylediği, bedenin savrulduğu devasa bir uzam* (2013: 172-173) sözleri ile açıklar. İsmet Emre'nin *Turuncu Hüzünler* adlı eserinin *Meseleler Karşısında Aydın: Postmodern Süreçte Aydın Rolü II* başlıklı kısmında yer verdiği şu düşünceler ise bu satırlarda değinilen postmodern çağ insanının savruluşları ile ilgili fikri destekler niteliktedir. Artık ruhuna ve bedenine optiğin dokunduğu, henüz ceninken göbeğin dış çeperinden içeri süzülen ışığın şahdamarına temas edip, ölüm döşegindeyken bilgisayara bağlı kalbinin her atışını yine başka bir ışığın desteklediği, aydınlığın koltuk değnekleriyle doğup onun yardımıyla ölüme giden yeni tür bir insanla yüz yüze olan postmodern çağın bu keskin ışıklarının nihayetinde insanı ve dünyayı hızlı bir körleşmeye sürüklediğini vurgulayan Emre'nin;

“Postmodernizmin doğasından kaynaklı antikategorik yaklaşım kendini aydın-toplum karşıtlığında da gösterir. Bu karşıtlık törpülenmesi aydını modern süreçteki konumundan uzaklaştırıp silikleştirirken toplumu puslu, gölgeli ve ne idüğü belirsiz bir aydınlıkla buluşturur. Işığın topluma, onun tüm katmanlarına, hatta dünyaya ve evrene serazat dağılması 'gece'ye özgü mahremiyet alanlarını yok etmekle kalmamış, kablolar ve internet üzerinden insan bedeniyle ruhunun da örtüleri devre dışı bırakılmıştır. Böylece modern süreçte 'toplumu aydınlatmakla görevli' özel aydın sınıfının yerini bütün insanların zaten

aydın olduğu/olduklarını varsaydıkları yeni bir toplumsal görünüm karşımıza çıkar.”
(2019: 98)

yorumları, modern çağın ardından ortaya çıkan bu yapılanmanın da sağlıklı bir yapılanma olmadığını vurgular. İnsan dili ile hayvanların dili arasındaki farkı belirleyen şeyin mecazlar, imgeler olduğunu ifade eden Emre “*her tarafını zahmetsizce aydınlatma karşılığında mecazını ve imgelemine, dolayısıyla kuytusunu, gölgesini, karanlığını, gizemini, çok katmanlılığını kaybetmiş insandan geriye ne kal[dığını]*” sorgularken üzerinde düşünülmesi gereken farklı bir yaklaşım ileri sürer. “*Karanlığından soyutlanmış ve kopmuş bütün maddeler kendi üstlerine yıkılarak yok olurlar.*” (2019: 100) diyen Emre’nin bu yaklaşımları şu soruyu akla getirir ki sahiden yitirilen insan imgelemi midir; yoksa yitirilen, imgenin algılanış biçimi midir? Michel Foucault’un “*Hiçbir şey, ortak bir problem gerçeğini ona benzer iki yolla yaklaşımdan daha iyi gizleyemez.*” (2001: 24) sözünden hareketle Emre’nin çağ üzerine yürüttüğü sorgulamalara bu perspektiften çift yönlü yeni bir tartışma mecrası açılarak yaklaşılabilir. Georgeas Bataille’nin “*Entelektüel umutsuzluk korkaklıkla ya da rüyalara dalmayla değil şiddetle sonlanır. Bu nedenle belirli soruşturmalardan vazgeçmenin olanağı yoktur. Bu sadece bastırılmaz öfkenin dışa nasıl vurulacağını bilme meselesidir.*” (Foucault, 2001: 7) cümlelerinden hareketle ise çağın bittiğinden söz edilecek olsa bile “postmodern” kavramının niteliksel yapısının kavranarak toplum belleğine nakşolunduğu güne kadar, söz konusu kavramın yaşayacağı muhakkaktır denebilir. Yani “postmodern” kavramı eylemsel varlığını tüketse de toplum belleğinde anlamsal varlığını bulana kadar yaşamaya devam edecektir.

Bir zamanların avant-garde’larının artık yaşlandığını kabul ederek postmodernitenin gücünü bu inkâr edilemez değişime borçlu olduğunu söyleyen Jürgen Habermas’ın tersine, modernist kültürün sanatta yaratıcılığı besleyemez hale geldiği andan itibaren bu kültürün çatışmaya dayalı mantığının kapitalist toplumun dokusuna işleyip ahlakını bozduğunu, sınırsız bir öznellik kültürüyle çalışma disiplini ortadan kaldırarak ona hakim olmaya başladığını ifade eden Daniel Bell, bir zamanlar saygın olan bir toplumsal düzenin hazcılık yüzünden yozlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını belirtir. Habermas’ın, Modernist Aydınlanma projesinin “*bilim, ahlak ve sanat alanlarının ilk kez olarak bir din içerisinde birleşmiş olmaktan çıkıp her birinin kendi normlarıyla - hakikat, adalet, güzellik- işleyen özerk değer alanlarına ayrılması ve bu yeni özgürleşmiş alanlardaki potansiyelin, gündelik yaşamın öznel akışına girerek aralarındaki etkileşimlerle onu zenginleştirilmesi*” olmak üzere iki yönü olduğu tespitinde bulunduğunu söyleyen Anderson’a göre sanat, 19. yüzyıl boyunca topluma giderek daha da yabancılaşan, hatta topluma olan uzaklığını fetişize eden eleştirel bir bölge haline getirilmişken, 20. yüzyılın başlarında gerçeküstüçülük gibi devrimci avant-garde akımlar ve estetik iradenin çarpıcı edimleriyle, sanat ile yaşam arasındaki bu uzaklığı ortadan kaldırma yönünde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Fakat bu çabalar da işe yaramamış, biçimin ortadan kaldırılması ya da anlamın değiştirilmesi bir özgürleşme sağlamamış; tek başına sanat yaşamı dönüştürme işinde hiçbir zaman etkili olmamıştır. Bilim ile ahlakı besleyen kaynakların da tıpkı sanatta olduğu gibi geliştirilmesi gerekmele birlikte bu üç alanın yaşam dünyasını canlandırmak için sürekli ilişki içinde olması gerekir ve bu bağlamda modernite projesi hâlâ gerçekleştirilmeyi bekleyen bir projedir (2016: 57-58) diyen Anderson gibi postmodernizmin ne olduğunu “*Giderek tek boyutlu yaşamın kölesi oluyordu insanoğlu. Tek düze toplumlar yarattı modernizm ve yavanlaştı yaşam; sanat*

üretimi de olumsuz etkilendi. Tek düze yaşam yaratıcılığı beslemez oldu. Bir yandan felsefeciler, bir yandan sanat çevreleri ve bir yandan da aydınlar modern çağı sorguluyorlar ve 20. yüzyılda yaşanan trajedilerde onun da payının olduğunu altını çiziyorlardı. Dünyanın yeni bir anlayışa, yeni bir duruşa ve yeni bir yoruma gereksinimi vardı. Bu Post-modernizm olabilir miydi?” (2013: 7) sorusu ile sorgulamaya başlayan Özbek ve daha pek çok bilim, sanat, edebiyat, felsefe insanı gibi postmodernizm sorunsalına yanıtlar arayan Bingöl’se postmodernizm ile ilgili bilgiyi kuramsal, epistemolojik ve estetik manada pratik ile buluşturduğu *Dijital Çağda Pusulası Bozulan Şiir: Postmodernizm ve Şiir Üzerine* adlı eserinde postmodern çağı, modernite ile başlayan hayata anlam verememe probleminin sonraki dönemlerde daha da keskinleştiği ve anlamlı bir bütün olarak kendini ortaya koyamayan öznenin hayata tutunamaması ile gelişen huzursuzluğun daha da belirginleştiği bir çağ (2021: 258) olarak tanımlar.

İlk kez 1927’de yayımlanan *Varlık ve Zaman* adlı eserinde “Acaba günümüzde, ‘varolan’ kelimesiyle esasen ne demek istediğimiz yönündeki soruya cevap bulabildik mi? Asla. İşte bu yüzden varlığın anlamına ilişkin soruyu yeniden sormamız gerekiyor. Acaba günümüzde ‘varlık’ ifadesini kullandığımızda yalnızca tereddüde düşmekle kalmayıp onu anlamıyor muyuz?” (2020: 15) diyen Martin Heidegger, insanın varoluşunun zaman içindeki devinimine ve içinde bulunduğu zamanda büründüğü durumun sorgulanmasının gerekliliğine değinirken “İki şey insana haddini bildirir: Biri doğal yaşam koşulları, diğeri insan ilişkileri. Hele de içinden akıp geçtiğimiz, tüm anlam alanlarının buharlaşıp bir anafora dönüştüğü bu haz ve hız çağında önce kendimizle ve hayatla olan ilişkimizi yeniden anlamlandırmak ön plana çıkıyor.” diyen Nazlı Özburun ise “En temel insani acılarımıza; değersizlik, anlamsızlık, yalnızlık, anlaşılama, hayatı kontrol etmek isteme ve diğerlerine dilin sınırları içinde anlamlar bulmak daha da önemli hâle geliyor... Zamanın ruhu, bedenimizden kalbimize bir yol bulmaya, bulduğumuz bu yolda ruhumuzla buluşmaya gayret etmenin önemini hissettiriyor. İnancım o ki kendimizi fark ettikçe acılarımız azalacak, kalbimize yaklaştıkça başka her şeye de yaklaşıcağız.” (2012) sözleri ile adeta postmodern çağda insanlığın içine düştüğü burgacı ve bu burgaçtan nasıl kurtulacağını tarif eder. O halde bu tespitlerimizden ve Bingöl’ün postmodernizmi “huzursuzluğun belirginleştiği çağ” olarak tasvir ettiği noktadan hareketle zihnimizde beliren aşağıdaki sorular odak alınarak, içinde yaşadığımız zaman diliminde yanıt aranması gereken asıl sorunun “İnsanlık hâlâ postmodern çağını mı yaşamaktadır?” sorusu olduğu söylenebilir:

Pandemi salgını nedeni ile her zamankinden yoğun bir hızla, tesiri altında kaldığı teknolojik sarmalda hızla küçülen küresel bir yapıya evrilen dünya, Lyotard’ın “Gerçi ne olduğunu anlamaya çalışıyorum ama bilmiyorum. Bu konudaki tartışma daha yeni başlıyor. Tıpkı aydınlanma ile olduğu gibi. Tartışma konu başlamadan bitecek.” (2021: 5) sözleri ile vurgu yaptığı zaman dilimini mi yaşamaktadır? NASA’nın Perseverance (Azim) adlı uzay aracının yaklaşık 7 ay süren 470 milyon kilometrelik yolculuğunu tamamlayarak Kızıl Gezegen Mars’ın yüzeyine inmesi (URL: NTV, 2021), siberetik (canlılar ve makineler arasındaki iletişimi inceleyen bilim) gelişmeler, yapay zekâ çalışmalarındaki hızlı ilerlemeler, uçan otomobil ve otobüslerin denenmeye başlanması, genetik, doku ve biyomedikal mühendislerinin laboratuvar eti üretim çalışmalarında kat ettiği mesafe vb. teknolojik ilerlemeler(!), kısacası bilim-kurgusal senaryoların gerçekleşme debisinin hızla arttığı şu günler, postmodernizm üzerine “Sanatçılar artık garip makineler tasarlıyor ve yapıyor, onlarla oynuyorlardı. Yerleri kazarak, yapıları paketleyerek, taşları üst üste koyarak, vücutlarını keserek, şizofreniklerin güncelerini sergileyerek, göz yanılması erek edinmiş heykeller yaratarak bir gülmece (satir) dünyası kurmaya çalışıyorlardı.”

(Şahiner, 2013: 7) sözlerini sarf eden Lyotard'ın tespitlerini özetleyen“ne olduğu anlaşılmadan biten bir çağ” teorisinde de vurgulandığı gibi, üzerinde kafa yorulmayı bekleyen yeni bir çağ tartışmasını başlatacak adımlara mı işaret etmektedir?

Son dönemde ortaya çıkan edebiyatın; Yeats'lerin, Eliot'ların, Pound'ların, Joyce'lerin görkemli edebiyatlarına kıyasla 1950-1960'larda yaratıcı manada giderek güdükleştiğini vurgulayan Ecevit, 1980 başlarında ise boyutlandığını ve *Le Monde Dimanche*'nin bu durumu okurlarına “Avrupa’da bir hayalet dolaşüyor – Bu hayaletin adı Postmodernizm.” manşeti ile bildirdiğini ifade eder. Toplumbilim/ekonomi dallarında olduğu kadar edebiyatta da gündeme oturarak egemen konuma geçen postmodernizm Türkiye’ye de ulaşır ve Orhan Pamuk’un 1990’da yayımlanan *Kara Kitap*, 1996’da yayımlanan *Yeni Hayat*, 1998’de yayımlanan *Benim Adım Kırmızı* adlı romanları ile Türk edebiyatındaki postmodernizm tartışmalarının odağına oturur. Gazetecisi, tıp profesörü, okuru, edebiyatçısı, Kemalist, sosyalisti, ahlakçısı, karşıt görüştekileri ile sınırlarını aşan bir söz düellosu başlar. Tartışmaya müdahil olan her kesim bu metinlerdeki kendi ölçütlerine uymayan eğilimleri kıyasıya eleştirerek kendi fikirlerine karşıt eğilimlerin izini sürer. Metinlerdeki geleneksel boyutların dışına çıkmış anlaşılması zor/karmaşık doku ise tansiyonu yükselten bir diğer husustur (2016: 61) tespitlerinde bulunan Ecevit’e göre postmodernizm, her şeyin karşıtı ile birlikte hiçbir çatışmaya yer vermeden varolduğu, farklılıkların barışçı bir karnaval atmosferi içinde bir arada yaşadığı bir tinsel varoluş biçiminin adıdır. Fakat “Tüm demokratik olma, taraf tutmama savlarına karşın postmodernizmin dünya genelinde olduğu gibi Türk entelektüel çevrelerinde de son derece kıskırtıcı bir etki yapmış olduğu su götürmez.” (2016: 62) bir gerçektir.

Sonuç

XX. yüzyıl ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda yaşanan tarihi olaylarla birlikte; bilim, teknik, sanayi, ekonomi alanlarındaki hızlı değişimler, kişisel ve toplumsal hayat yanında insanın hayatı algılama ve algıladığını anlatma biçimlerine de tesir etmiştir. Söz konusu çağda karmaşık bir ruh hali taşıyan kafası karışık insanın, ortaya koyduğu eserler de yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki, bir tavır niteliği kazanır. Birbiri ile uyumlu olan unsurların olası ahengi yerine, karşıtlıkların uyum içinde durduğu bir görsel yaratıcılığın tasvir edilmeye çalışıldığı bu çağda vücuda getirilen yapıtlarla bireye; kuralları, kurumları, anlayışları sorgulatan bir eleştirel düşünme ve irdeleme yeteneği de kazandırılmaya çalışılır. Sosyolog Bell tarafından içgüdüünün, dürtülerin ve istencin zincirlerinden boşaldığı çağ olarak yorumlanan bu çağ postmodern çağdır ve kimi düşünürler bu çağı, modernizmin ve modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişim olarak yorumlar. Ortaya çıktığı günden itibaren üzerine yürütülen pek çok tartışma ve araştırmaya karşın ortak bir tanımda dahi birleşilemeyen postmodernizmin varoluş sancısı artarak devam etmekte veya belki de bitmek üzeredir denilse de her zaman aydınlatılmaya muhtaç bir çağ olarak kalacağı mutlaktır yaklaşımından hareketle bu çalışmada postmodernizm kavramının anlaşılabilirliğine katkı sunmak maksadıyla, saha üzerine çalışmış düşünürlerin fikirlerinden yola çıkılarak kavramın kuramsal boyutuna panoramik bir bakış sunulmaya çalışılırken; çalışmanın devamı niteliğinde olacak sonraki kısımlarında “postmodern” kavramı üzerine daha yakın plan ayrıntılı analizler yapılacaktır.

Kaynakça

Anderson, Perry (2016). *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bingöl, Ulaş (2021). *Dijital Çağda Pusulası Bozulan Şiir: Postmodernizm ve Şiir Üzerine*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Debord, Guy (2020). *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eagleton, Terry (2016). *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ecevit, Yıldız (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Emre, İsmet (2019). *Turuncu Hüznler*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Foucault, Michel (2001). *Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık*, çev. Ümit Umacı, Ali Utku, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Heidegger, Martin (2020). *Varlık ve Zaman*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Kellner, Douglas, Best, Steven (2016). *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lyotard, Jean-François (2019). *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Özbek, Yılmaz (2013). *Postmodernizm ve Alımlama Estetiği*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özburun, Nazlı (2012). *Haz ve Hız Çağında İlişkiler*, İstanbul: Profil Kitap.

Şahiner, Rıfat (2013). *Sanatta Postmodern Kırılmalar*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Toynbee, Arnold (2021). *İnsan Soyu ve Toprak Ana*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

URL: NTV (2021). *Perseverance Ne Demek? (NASA Uzay Aracı Perseverance'ın Görevi Nedir?)*, <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/perseverance-ne-demek-nasa-uzay-araci-perseverancein-gorevi-nedir,Qj-oHaUoXUuGu6src-UnMBQ>. Erişim tarihi: 21/04/2021.

URL: Gürkan, Hasan (2013). Modernleşme ve Postmodernizm İçerisinde Gilles Deleuze'ün Tarih Anlayışı Üzerine Bir İnceleme, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* c. 8/11, s. 131-148 <https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=155278101909G%C3%99CRKAN%20HASAN%20TRH-131-148.pdf&key=16957>. Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mim*, kelimem.gen.tr. Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mim koymak*, nedirara.com; googleweblight.com Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mimetizm*, www.nisanyansozluk.com. Erişim tarihi: 29/07/2022.